

УДК 37.016:340.12](477)(09)

Кашук М. Г.

ПРОБЛЕМА ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ В ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті аналізуються наукові дослідження щодо правового виховання старшокласників в Україні у другій половині ХХ століття. З метою створення цілісної картини про стан дослідженості проблеми правового виховання опрацьовані джерела згруповано в рамках певних історичних періодів, які розкривають різні аспекти правового виховання. Перший період (50-і рр. – початок 90-х рр.) характеризується працями, в яких основна увага приділяється розробці теоретичних засад правового виховання учнівської молоді, його змісту, формулюванню його мети і завдань тощо. У працях другого періоду (з 1991 – до наших днів) обґрунтовуються механізми формування правової свідомості, правової культури особистості та морально-правової відповідальності; розглядаються педагогічні умови реалізації завдань правового виховання різних вікових категорій громадян тощо.

Ключові слова: *правове виховання, правова свідомість, правова культура, методи правового виховання, форми правового виховання, засоби правового виховання.*

Постановка проблеми. Кожен етап у розвитку держави як соціального організму передбачає переосмислення певних суспільних цінностей, перебудови систем функціонування усіх суспільних інституцій. У сучасних умовах українського державотворення такі процеси відбуваються і в житті нашого суспільства. Проблема пошуку нових концепцій і парадигм виховання вимагає мобілізації зусиль усієї педагогічної науки в теоретичній і прикладній площинах. Загальновідомо, що нове в освіті з'являється, як правило, на основі того доробку, що вже існує і має позитивний вплив на ті чи інші освітні процеси. Розвиток та розбудова України на засадах демократії та права вимагає перегляду завдань виховної роботи у сучасній загальноосвітній школі з урахуванням соціального замовлення та процесів світової і європейської інтеграції. Це також стосується процесу правового виховання та правової освіти дітей і молоді як запоруки формування повноцінного й здорового суспільства в Україні. Прагнення України й українців до побудови громадянського суспільства зумовлюють необхідність удосконалення сфери правових знань та формування правової свідомості.

З огляду на це особливої уваги заслуговує вивчення проблеми правового виховання у глобальній, історико-педагогічній, теоретичній і практичній площинах з урахуванням попереднього досвіду.

Загальнодержавний масштаб розв'язання питань правової освіти та виховання громадян України актуалізує наше дослідження, доводить необхідність його ретельної обсервації, зокрема у сенсі історичної ретроспективи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття проблеми правового виховання громадян у різних його аспектах знайшли відображення у працях українських учених. Серед них: Б. Андрусишин, Г. Васянович, В. Владимірова, Н. Голікова, О. Горчаков, В. Дубровський, С. Карпенчук, Л. Канішевська, Т. Кириленко, І. Криштак, А. Кузьмінський, М. Левківський, В. Лозова, О. Магдик, О. Міщенко, О. Микитюк, С. Нікітчина, В. Омельченко, В. Оржеховська, Є. Певцова, М. Подберезський, О. Пометун, А. Сиротенко, А. Стаканков, О. Степанов, Ю. Сурмяк, І. Тараненко, М. Ткачова, Л. Твердохліб, Г. Троцько, М. Фіцула, В. Ягупов та ін.

У науковому доробку цих учених обґрунтовуються проблеми змісту і завдань правового виховання дітей та молоді; механізми формування правової свідомості, правової культури особистості та морально-правової відповідальності; розглядаються педагогічні умови реалізації завдань правового виховання різних вікових категорій громадян; визначаються механізми та шляхи взаємодії сім'ї, школи і органів внутрішніх справ щодо правового виховання учнів; аналізуються питання морально-правової відповідальності педагога тощо.

Мета статті – здійснити детальний аналіз дослідженості проблеми правового виховання старшокласників в Україні у другій половині ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Для створення повної цілісної картини про стан дослідженості питань правового виховання старшокласників в Україні у другій половині ХХ століття доцільно, на нашу думку, згрупувати опрацьовані джерела в рамках певних історичних періодів. В основу періодизації та класифікації літературних джерел з досліджуваної проблематики, нами покладено такі критерії: по-перше, суспільно-історичні особливості розвитку системи загальної освіти України в складі СРСР і як суверенної держави; по-друге, рівень і стан розвитку питання правового виховання учнівської молоді у

вітчизняній науці досліджуваного періоду. Відповідно до цього літературні джерела з досліджуваної теми нами розглядаються та аналізуються у межах двох періодів:

I період – 50-і рр. – початок 90-х років XX століття;

II період – розпочинається з проголошення незалежності України у 1991 році і продовжується до наших днів.

Проаналізуємо стан розробки досліджуваної проблеми в рамках визначених періодів більш детальноше.

Аналіз науково-педагогічних джерел і дисертаційних досліджень свідчить про те, що особливого розвитку питання правового виховання учнівської молоді набуло у другій половині XX століття. Саме тоді з'являється чимало наукових праць, присвячених проблемам правового виховання молоді та дорослих. У них розглядаються питання методологічної основи правового виховання, аналізуються проблеми формування правосвідомості громадян, визначаються рамки та механізми формування правової культури особистості, розробляється арсенал методів, форм та засобів правового виховання різних вікових груп населення, особливо старшокласників.

У цей період науковці, а саме: В. Альхіменко, Н. Бура, С. Бурлай, А. Долгова, Г. Давидов, В. Обухов, В. Головченко, М. Козюбра, В. Найбіч, В. Оксамитний, А. Павлов, П. Рабінович, І. Рябко та ін., з'ясували питання сутності, мети, завдань, змісту, принципів, педагогічних умов правового виховання. Зазначимо, проте, що працям цього періоду були притаманні як ґрунтовність та достатньо високий науково-прикладний характер дослідження, так і надмірна заідеологізованість та політична заангажованість узагальнень, висловів і пропозицій.

Для цього періоду характерна поява праць, що стосуються наукового обґрунтування та методичного наповнення процесу правового виховання. Продуктивною та корисною у галузі правового виховання школярів стала праця А. Павлова «Правове виховання» [16]. У ній обґрунтовуються проблеми методики організації правового виховання школярів; визначаються форми і засоби правової пропаганди; дається детальна характеристика найважливіших тогочасних засобів правового виховання (друкованих ЗМІ, радіо, телебачення) тощо. Окремо автор зупиняється на питаннях роз'яснення норм законодавства і важливості використання правових знань у повсякденному житті.

А. Павлов також визначає проблему підготовки педагогів до роботи із школярами у рамках реалізації завдань правового виховання; наголошує на важливості оптимального добору форм та методів цієї роботи; аналізує форми правового навчання та особливості методики його організації [16, с. 162-170].

Однією із перших праць, в якій акцентовано на необхідності створення правової педагогіки як науки про методологію, принципи, прийоми та методи формування правосвідомості індивідів і їх груп, є праця І. Рябка «Основи правової педагогіки», опублікована у 1973 році [19]. Зазначимо, що автор детально зупиняється на педагогічних проблемах правової підготовки і правового виховання молоді, визначаючи місце та значення правової освіти і виховання молоді; деталізує особливості психічного розвитку неповнолітніх і специфіку формування їх правосвідомості; аналізує вікові групи молоді і специфіку правовиховних мір; детально описує форми і засоби правового виховання молоді [19]. Особливо наголошує І. Рябко на віковій групі старшокласників, як такій, що є найбільш сприйнятливою у процесі формування правосвідомості та реалізації завдань правового виховання.

Вивченню питань впливу правового виховання на формування правосвідомості учнів загальноосвітньої школи присвятили свою працю Г. Давидов і В. Обухов, звернувши увагу й на те, що необхідною умовою правового виховання учнів є відповідна організація позанавчальної роботи школи [5, с. 4]. Однак у цій праці не повною мірою розкрито сутнісні характеристики правового виховання та не виокремлено його складові.

Проблемам, які пов'язані з організацією та методикою правового виховання молоді, що навчається насамперед в загальноосвітніх школах та профтехучилищах, присвятив свою працю В. Найбіч [14]. Автор проаналізував не лише конкретні форми організації тих чи інших позакласних правовиховних заходів, методику їх проведення, а й розкрив загальні методологічні принципи організації правовиховної роботи в навчальних колективах.

Аналіз змісту правового виховання став предметом дослідження А. Долгової [6]. У своїй праці автор наводить цікавий матеріал про особливості правосвідомості неповнолітніх і виявляє можливості врахування їх у правовому вихованні. Крім того, дослідниця приділяє велику увагу методам формування правосвідомості та правової культури неповнолітніх, аналізує позитивний досвід правового виховання, що мав місце в СРСР в 70-х рр. XX століття.

Певний інтерес для нашого дослідження має праця А. Міцкевича та В. Обухова «Методика правового виховання учнів» [13], у якій детально проаналізовано поняття та суть правового виховання учнів, розкрито особливості його організації в загальноосвітній школі та позашкільних закладах. Науковці також наголошують на важливості взаємодії школи, сім'ї та суспільства у процесі правового виховання, розкривають специфіку використання кіно, телебачення та радіо у правовому вихованні школярів.

Проблемам правового виховання молоді присвячені праці В. Альхіменка, О. Козловського та М. Козюбра [1; 8]. Так, В. Альхіменко [1] у своїй праці дає визначення поняття «правова грамотність», розкриває значення сім'ї, школи, суспільства у правовому вихованні молоді. Особливу увагу автор приділяє шляхам і напрямам використання правових знань і навичок у буденному житті та суспільній практиці.

Підтвердженням важливості проблеми правового виховання та цілеспрямованості роботи над нею найвищих наукових інституцій в Україні стала монографія «Правове виховання молоді», що побачила світ у 1985 році. До авторського колективу увійшли М. Козюбра, В. Оксамитний, П. Рабінович, Н. Бура, Є. Бурлай, В. Головченко та інші [18]. Пріоритетом наукових положень щодо правового виховання дітей та молоді були визначені аксіологічні аспекти, де закон та право посідають визначну роль. Автори названої праці ретельно аналізують специфіку правової свідомості молоді, обґрунтовуючи психологічні особливості формування правосвідомості неповнолітніх [18, с. 64–86]. Організація правовиховної роботи серед молоді, на переконання авторів, повинна опиратися передовсім на чіткі цілі і досконалий зміст конкретної роботи, а добір методів та форм повинен здійснюватися згідно із завданнями, що стоять перед суспільством на конкретному історичному етапі його розвитку.

Загалом підсумовуємо, що праці такого характеру мали важливе методичне й виховне значення, оскільки окрім теорії та методології давали конкретні рекомендації щодо організаційних аспектів правового виховання і деталізували організаційні його моменти.

Велике значення щодо наукового обґрунтування питань правового виховання в кінці 80-х років ХХ століття мала праця А. Тараса «Правове виховання старшокласників» [21]. На її сторінках визначена сутність, цілі та завдання правового виховання старшокласників, вимоги до його організації, зроблена спроба розкриття системи правової освіти, визначення шляхів підвищення правової культури старшокласників у позашкільній роботі.

Практичному втіленню ідей правового виховання присвячений і методичний посібник Є. Татаринцевої [22], в якому поряд із загальними питаннями виховної роботи розглядаються і шляхи вдосконалення правового виховання. Автор зробила спробу обґрунтувати сутність правового виховання і дійшла висновку про те, що це тривалий у просторі і часі процес, який не може протікати без суперечностей та участі суб'єктів [22, с. 5–6]. Науковець чітко розмежує питання правового виховання та правової вихованості, трактуючи останню як стан, у якому суб'єкт знаходиться у момент прийняття правових рішень: «Це і стан його правосвідомості, і рівень правової культури, і, звичайно, готовність до правомірної чи протиправної поведінки» [22, с. 6].

Суттєво інший характер носять праці українських вчених, що були опубліковані у період здобуття Україною незалежності. Це передовсім зумовлювалося новим соціальним замовленням і тим, що в Україні формується правова демократична держава, де закон і право є пріоритетами внутрішньої і зовнішньої політики. Звичайно, складність і тривалість цього процесу є незаперечними, проте намагання учених різних галузей наук змінити ситуацію в країні є особливо потрібними і своєчасними. Усвідомлення того, що повинні змінитися не лише певні зовнішні атрибути життя держави, але й переконання кожної окремої людини, дає підстави говорити про тривалість й особливу складність правового виховання та формування правової культури особистості. В умовах сьогодення з'явилися праці українських учених, які вивчають питання правового виховання й обґрунтовують можливі шляхи досягнення позитивного результату у цій сфері.

Прикладний характер притаманний навчально-методичному посібнику, який презентує для фахівців з правового виховання дітей та молоді В. Оржеховська [15]. У ньому подається аналіз теоретико-методичних та практичних надбань профілактичної роботи з учнями на основі нових концептуальних підходів до виховання неповнолітніх в умовах складних соціально-економічних перетворень у суспільстві періоду переходу до ринкових відносин. Автор аналізує та розкриває причини девіантної поведінки неповнолітніх; визначає сутність важковиховуваності як основної передумови відхиленя у поведінці школярів тощо.

Методика правового виховання учнів загальноосвітніх шкіл була презентована у методичному посібнику М. Фіцули «Правове виховання учнів» [24]. Зокрема автор визначає місце правового виховання серед інших напрямів виховання; розкриває завдання, зміст, принципи, форми і методи правовиховної роботи з учнями у навчально-виховному процесі школи; обґрунтовує шляхи залучення батьків, представників громадськості та правоохоронних органів до правового виховання школярів; з'ясовує специфіку правоохоронної діяльності учнів тощо.

Характер навчально-методичного посібника підтверджується масивом прикладних матеріалів, що адресовані широкому колу педагогічної громадськості (вчителям, вихователям, соціальним працівникам та ін.) для здійснення конкретної виховної роботи у школі.

Питання аналізу шляхів та методів активізації правового виховання молоді, пропаганди передового досвіду, сучасних підходів до вдосконалення змісту шкільної правової освіти та створення нового покоління підручників, упровадження передових технологій з курсу «Основи правознавства» стали основними в дослідженні О. Магдик [12]. Зокрема, автор слушно вважає, що питання правової

освіти молоді актуальне у зв'язку з необхідністю виховання громадян у дусі активної участі в суспільних справах, забезпечення молоді правовою інформацією щодо чинного законодавства та практики його застосування, профілактики правопорушень, які скоюються на ґрунті правового нігілізму, цинізму й аморальності, формування правової культури європейського типу, що дасть можливість громадянам успішно інтегруватись у європейський і світовий правовий простір для реалізації своїх приватних та публічних інтересів [12, с. 58].

Значну увагу проблемам громадянської освіти та правовому вихованню в нашій країні приділяє О. Пометун. Найважливішою передумовою досягнення мети громадянської освіти, її складовою, на думку автора, є права освіта, що дає молоді розуміння закону, правової системи та фундаментальних принципів і цінностей демократії [17, с. 32]. О. Пометун окреслює нові підходи до правової освіти підлітків – програмою «Практичне право», в межах якої розробляється та запроваджується експериментальний курс під такою ж назвою, що за рекомендацією Міністерства освіти та науки України має вивчатися у 8-му класі як факультативний курс чи курс за вибором [17, с. 33].

Цікавою з погляду практичної реалізації правового виховання у школі є праця Н. Голікової та Т. Кириленко. Вчені розробили для учнів шкіл спеціальну програму з правового виховання «Ваші права» [3]. Завдяки програмі було частково заповнено прогалини суспільствознавчої освіти в частині правового виховання школярів. В основу програми покладено матеріали Загальної декларації прав людини, Декларації прав дитини, Конвенції про права дитини. Особливістю правовиховного курсу «Ваші права» є також звернення вчителя до життєвого досвіду учня, пояснення навчального матеріалу за допомогою діалогу, бесіди, гри тощо [3, с. 15 – 16].

Проблем правового виховання школярів торкається й В. Ягупов. У навчальному посібнику «Педагогіка» вчений також пов'язує соціально-правове виховання з формуванням поваги до Конституції й інших законів. Виходячи з цього, науковець визначає основні завдання правового виховання в сучасних умовах [25].

Окремі аспекти взаємозалежності державних інституцій і морально-громадської життєтворчості сучасної учнівської молоді розглядають М. Левківський та О. Микитюк. Дослідники аналізують складники морально-правової відповідальності старшокласників і внутрішні детермінанти її становлення, окреслюють основні складові правової держави [10].

На зв'язок правової культури та правового виховання звертають увагу В. Лозова та Г. Троцько [11], які вважають, що правове виховання школярів сприяє громадянському та моральному становленню особистості, вихованню її дисциплінованості, підготовці молодого покоління до виконання громадянських обов'язків у відношенні до держави, праці, сім'ї. Кожна людина повинна знати норми та правила поведінки в суспільстві, свої права й обов'язки перед державою, суспільством, сім'єю [11, с. 66].

Шляхи формування правової культури, її зв'язки з правовим вихованням розглядає у своїй праці Л. Твердохліб. Зокрема, дослідниця підкреслює, що саме права культура є одним із головних показників ефективності та результативності правового виховання [23, с. 40].

У контексті нашого дослідження на увагу заслуговують також дисертаційні дослідження, у яких питання правового виховання ставали предметом обсервації вчених безпосередньо й опосередковано. Зокрема, О. Горчакова у дисертаційній роботі «Гуманістична спрямованість педагогічних поглядів М. Пирогова» (2000 р.) висвітлює питання громадянського виховання й акцентує увагу на позиції вченого щодо дотримання законності, навчання підростаючого покоління нормам суспільного співжиття [4]. Автор обґрунтовує наукову позицію М. Пирогова щодо специфіки правового виховання дітей та молоді і вказує на особливу увагу з боку українських учених до цієї проблеми протягом тривалого часу.

У дисертації В. Владимирової «Педагогічні проблеми формування правової культури вчителя в історії вищої педагогічної школи України (1917 – 2002 рр.)» [2] глибоко обґрунтовано процес формування і розвитку правової культури в історії філософської та педагогічної думки, розкриває основні педагогічні проблеми формування правової культури вчителя крізь призму політики, культури, психології, педагогіки тощо, а також аналізує науковий доробок класиків української педагогіки – М. Пирогова, К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського.

Найбільш чітко обґрунтувала проблеми правового виховання старшокласників, які навчаються у школах-інтернатах, В. Загрева, реалізувавши завдання дисертаційного дослідження на тему «Правове виховання старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл-інтернатів» [7]. У представленій праці розкрито сутність правового виховання, проаналізовано специфічні особливості цього процесу у загальноосвітніх школах-інтернатах. На цій основі автором створена модель правового виховання учнів старших класів. Розроблено критерії та показники правової вихованості старшокласників і визначено рівні правового виховання. В. Загревою детально проаналізовано педагогічні умови ефективного правового виховання у школах інтернатного типу, визначено шляхи впровадження їх у навчально-виховний процес. Автору вдалося глибоко теоретично обґрунтувати, експериментально перевірити та впровадити програму з правового виховання старшокласників у загальноосвітніх школах-інтернатах [7]. Особливо позитивним у дослідженні є той факт, що основні

результати експерименту знайшли своє практичне застосування в організації навчально-виховного процесу загальноосвітніх шкіл-інтернатів, що дає підстави говорити про їхнє важливе прикладне значення.

З огляду на предмет нашого дослідження на пильну увагу заслуговує дисертаційна робота А. Стаканкова на тему «Теорія і практика правового виховання в історії вітчизняної педагогічної думки другої половини XIX – початку XX століття» [20]. На основі глибокого теоретичного історико-педагогічного аналізу автор систематизував теоретичні надбання і практичний досвід становлення і розвитку правового виховання в історії вітчизняної педагогічної думки другої половини XIX – початку XX століття. У дисертації обґрунтовано витоки правового виховання; розкрито зміст офіційної політики в галузі правового виховання та еволюцію ставлення суспільства до проблеми правового виховання.

Визначивши конкретні завдання дослідження, а саме: «розкрити сутність та зміст правового виховання в сучасних умовах; виявити витоки правового виховання в світовій педагогічній думці; проаналізувати становлення і розвиток ідей правового виховання у вітчизняній педагогічній спадщині досліджуваного періоду; вивчити досвід реалізації завдань правового виховання в шкільній практиці другої половини XIX – початку XX століття; виявити перспективи використання позитивного досвіду правового виховання періоду, який досліджується, в сучасних умовах» [20, с. 4–5], А. Стаканков розглянув проблему правового виховання дітей та молоді комплексно, визначив детермінуючі чинники цього процесу, обґрунтував вплив конкретного соціального замовлення, вказав на можливості урахування існуючого історичного досвіду в умовах сьогодення, адже ця проблема залишається актуальною і важливою в умовах розбудови української держави.

Найґрунтовнішим і найближчим до проблематики нашого дослідження є науковий доробок І. Криштак. Правове виховання розглядається вченою як самостійний напрям теорії виховання, до складу якого належать: суб'єкти та об'єкти виховного впливу, мета, завдання, напрями та принципи організації зазначеного виховання [9, с. 92].

У дисертації проаналізовано ступінь наукової розробки досліджуваної проблеми, розкрито сутність правового виховання старшокласників на сучасному етапі, досліджено зародження питань правового виховання у світовій та вітчизняній педагогічній думці, досліджено напрями реалізації правового виховання, узагальнено форми організації та методи здійснення правового виховання учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів України у другій половині XX століття, окреслено шляхи творчого використання досвіду здійснення правового виховання учнів старших класів сучасними загальноосвітніми навчальними закладами України.

Висновки. Ступінь дослідженості проблеми правового виховання учнів в історії вітчизняної педагогічної думки другої половини XX століття безперечно сприяє виявленню способів актуалізації правових знань та визначає шляхи правової освіти дітей і молоді. Однак, здійснений аналіз численних науково-педагогічних джерел і дисертаційних досліджень засвідчує відсутність цілісного історико-педагогічного дослідження, предметом якого була б організація правового виховання старшокласників в Україні у другій половині XX століття.

Використані джерела

1. Альхименко В. В. Правовое воспитание молодого поколения / В. В. Альхименко, А. Б. Козловский. – М. : Моск. рабочий, 1985. – 95 с.
2. Владимирова В. І. Педагогічні проблеми формування правової культури вчителя в історії вищої педагогічної школи (1917 – 2002 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Луганськ, 2003. – 21 с.
3. Голикова Н. И. Из опыта правового обучения и воспитания учащихся / Н. И. Голикова, Т. Ф. Кириленко // Нач. шк. – 2001. – № 7. – С. 14 – 19.
4. Горчакова О. А. Гуманистическая направленность педагогических взглядов Н. И. Пирогова : дис... канд. пед. наук. – Одесса, 2000.
5. Давыдов Г. П. Правовое воспитание в системе работы школы / Г. П. Давыдов Г.П., В. М. Обухов. – М. : Педагогика, 1976. – 48 с.
6. Долгова А. И. Правовое воспитание молодежи / А. И. Долгова. – М. : Знание, 1979. – 47 с.
7. Заграєва В. Я. Правове виховання старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл-інтернатів : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Укр. Ін-т проблем виховання. – К., 2002. – 19 с.
8. Козюбра Н. И. Правовое воспитание молодежи / Н. И. Козюбра. – К. : Наукова думка, 1985. – 319 с.
9. Криштак І. В. Організація правового виховання учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів України (друга половина XX століття) : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Інна Володимирівна Криштак. – Харків, 2008. – 296 с.
10. Левківський М. В. Історія педагогіки / М. В. Левківський, О. М. Микитюк. – Харків : ХДПУ, 2002. – 240 с.

11. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посіб. / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. – Харків : ОВС, 2002. – 398 с.
12. Магдик О. О. Правове виховання школярів: теорія, досвід, проблеми / О. О. Магдик // Постметодика. – 1999. – № 2-3-4. – С. 58 – 59.
13. Методика правового виховання учасників / под ред. А. В. Мицкевича, В. М. Обухова. – М. : Просвещение, 1982. – 223 с.
14. Найбич В. І. Методика правового виховання молоді / В. І. Найбич. – Ленінград : Об-во «Знамя» СРСР, 1977. – 184 с.
15. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх : навч.-метод. посіб. / В. М. Оржеховська. – К. : ВіАН, 1996. – 352 с.
16. Павлов А. С. Правове виховання / А. С. Павлов. – М. : Сов. Россия, 1972. – 270 с.
17. Пометун О. Курс «Практичне право» – новий підхід до правової освіти підлітків / О. Пометун // Шлях освіти. – 2000. – № 4. – С. 32 – 34.
18. Правове виховання молоді / сост. М. Козюбра, В. Оксамитний, П. Рабинович, Н. Бура, Є. Бурлай, В. Головченко и др. – К. : Наукова думка, 1985. – 319 с.
19. Рябко І.Ф. Основи правової педагогіки / І.Ф. Рябко. – Ростов н / Д., 1973. – 157 с.
20. Стаканков А. В. Теорія і практика правового виховання в історії вітчизняної педагогічної думки другої половини ХІХ – початку ХХ століття : дис... канд. пед. наук. – Х., 2003. – 207 с.
21. Тарас А. Е. Правове виховання старшокласників / А. Е. Тарас. – Минск : Народная асвета, 1988. – 72 с.
22. Татаринцева Е. В. Правове виховання (методологія і методика): методическе посібие / Е. В. Татаринцева. – М. : Высш. шк., 1990. – 175 с.
23. Твердохліб Л. В. Формування правової культури старшокласників у навчальних закладах нового типу / Л. В. Твердохліб. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2003. – 263 с.
24. Фіцула М. М. Правове виховання учнів / М. М. Фіцула. – К. : ІЗМН, 1997. – 148 с.
25. Ягупов В. В. Педагогіка : навчальний посібник / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

Kashchuk M.

THE PROBLEM OF LEGAL EDUCATION OF SENIOR PUPILS IN THE HISTORY OF NATIONAL EDUCATIONAL THOUGHT IN THE SECOND HALF OF XX CENTURY

The article analyzes scientific research works on legal education of senior pupils in Ukraine in the second half of the twentieth century. In order to create a complete picture of the state of legal education problems the scientific sources are grouped within specific historical periods that reveal different aspects of legal education. The first period (50-ies. – early 90's.) is characterized by the works, which focus on the formation of theoretical foundations of legal education of youth, its content, the formulation of its goals and objectives as well as its methodical recommendations concerning the legal education of school youth, the development of methods, forms and means of legal education of senior pupils. However, it must be stated that the main drawback of the works of that period was the excessive impact of ideology and the complete subordination to the doctrines of communist party.

In the works of the second period (1991 – up to the present) the mechanisms of forming the legal awareness and legal culture as well as the moral and legal responsibility of personality are grounded; the pedagogical conditions of realizing the objectives of legal education of citizens of different age groups are considered; the ways of interaction between family, school and internal affairs organs as to the legal education of pupils are defined; the problems of moral and legal responsibility of a teacher are analyzed. The majority of scientific works of the second period contain practical materials which can be applied to organizing and conducting the educational work at school. A great attention is also paid to theses in which the scientists ground the process of forming and developing the legal culture in the history of philosophic and pedagogical thought, create the model of legal education of senior pupils, reveal the perspectives of applying the positive experience of legal education of the period under study to present conditions etc.

Key words: legal education, legal consciousness, legal culture, legal education methods, forms of legal education, legal education means.

Стаття надійшла до редакції 13.03.2017 р.